

Торбас Олександр Олександрович –
аспірант кафедри кримінального
процесу Національного університету
“Одеська юридична академія”

ДУМКА ПОТЕРПІЛОГО ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ 2012 РОКУ

Проаналізовано положення нового КПК України щодо ролі потерпілого при звільненні підозрюваного від кримінальної відповідальності. Досліджено можливість потерпілого вплинути на процес звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; потерпілий; прокурор; суддя.

Проанализированы положения нового УПК, касающиеся роли потерпевшего при освобождении подозреваемого от уголовной ответственности. Изучена возможность потерпевшего влиять на процесс освобождения лица от уголовной ответственности.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности; потерпевший; прокурор; судья.

In the article author analyzed a role of a victim during the liberation from criminal responsibility. Author studied an opportunity of victim to affect on this process and made a conclusion that this articles of the Criminal Procedure Code must be more specificated.

Keywords: liberation from criminal responsibility; victim; prosecutor; judge.

З Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Для кримінально-процесуального законодавства це означає, що воно має бути зорієнтоване на забезпечення можливостей здійснення учасниками судочинства процесуальних прав і додержання законності (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції) під час його відправлення. Послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [1].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України вніс безліч змін у процес досудового розслідування та судового розгляду для ліпшого забезпечення реалізації прав учасників. Водночас певні новели мають інноваційний характер та потребують докладного вивчення. Відповідно, потребують докладного аналізу і певні особливості правового

статусу потерпілого під час кримінального розслідування. Особливо варто звернути увагу на роль потерпілого під час звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Питання участі потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності досліджували такі вчені, як Ю. В. Баулін, О. П. Герасимчук, С. В. Гізімчук, Г. І. Глобенко, О. А. Губська, Ж. В. Мандриченко, О. С. Соловйова, А. М. Ященко та інші науковці і практики.

У зв'язку із введенням у дію нового КПК України виникла потреба проаналізувати можливість впливу потерпілого на прокурора та суддю у разі ініціювання та вирішення питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Чинний КПК України визначає потерпілого як фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України (2012 р.)). Права потерпілого перераховані у ст. 56 КПК 2012 р., серед яких, наприклад, варто зазначити можливість особи ознайомитися з матеріалами кримінального провадження у випадку закриття цього провадження, чого раніше не було передбачено. Водночас деякі процесуальні можливості потерпілого потребують окремої характеристики. І тут варто охарактеризувати роль потерпілого під час звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності регулює розділ 2 гл. 24 КПК України. Так, у ст. 285 КПК України наголошено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Законом України "Про кримінальну відповідальність". Згідно зі ст. 286, 287 та 288 КПК України питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності вирішується судом після подання прокурором відповідного клопотання. Водночас Кодекс чітко визначає роль потерпілого під час процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, перед надісланням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК України). У клопотанні, яке подає прокурор до суду, мають міститися відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК України). Більше того, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 288 КПК України). Відповідно, логічним убачається і те, що думка потерпілого буде зазначена і в ухвалі суду. Отже, законодавець приділяє значну увагу думці потерпілого під час звільнення особи від кримінальної відповідальності. Виникає запитання процесуального характеру: яким саме чином потерпілий може впливати на ініціювання процесу звільнення від кримінальної відповідальності та на остаточне рішення суду? Дати відповідь на це запитання, передусім

необхідно проаналізувати роль потерпілого в кожному окремому випадку звільнення від кримінальної відповідальності.

У законі передбачено такі підстави для закриття провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку:

- 1) з дійовим каяттям (ст. 45 КК України);
- 2) з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України);
- 3) з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК України);
- 4) зі зміною обстановки (ст. 48 КК України);
- 5) із закінченням строків давності (ст. 49 КК України);
- 6) із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України).

Розпочнемо з дійового каяття. Підставами для такого звільнення є: а) щире каяття; б) активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; в) повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. У цьому випадку участь потерпілого (можливо не пряма, а опосередкована) є обов'язковою. Поряд з іншими підставами лише повне відшкодування збитків та усунення заподіяної шкоди дасть змогу особі уникнути кримінального покарання. Проте цю ситуацію варто проаналізувати детальніше. Досить часто потерпілі, окрім відшкодування шкоди, вимагають винесення покарання для власної моральної компенсації. Особливо часто справедлива “жага до помсти” у потерпілих виникає під час розслідування злочинів, унаслідок яких особі була завдана фізична чи моральна шкода. Водночас Верховний Суд України (ВСУ) зазначає, що передбачене у ст. 45 КК України звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим [2]. Отже суд вправі не враховувати думку потерпілого, а лише прийняти до уваги сам факт відшкодування шкоди. Відповідно, у цьому випадку не цілком зрозуміло, яку саме роль буде відігравати “думка потерпілого” при звільненні особи від кримінальної відповідальності. І хоча можна дійти висновку, що і прокурор, і суд в будь-якому випадку будуть враховувати позицію потерпілого, залишається інше запитання: яким саме чином потерпілий може вплинути на таке звільнення, адже ВСУ чітко зазначив, що таке звільнення є обов'язковим. А суд не зможе постановити ухвалу про відмову у звільненні особи від кримінальної відповідальності, керуючись лише протестом потерпілого, оскільки така ухвала не буде мотивованою, відповідно не буде відповідати вимогам чинного законодавства.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим передбачено ст. 46 КК України. Підставами такого звільнення є: а) примирення особи, яка скоїла правопорушення, з потерпілим, оформлене у належній процесуальній формі; б) відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [4]. У такому разі

можна зазначити, що роль потерпілого є провідною. Водночас варто зазначити, що прокурор не може ініціювати процес звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим без офіційного оформлення факту примирення. Тобто прокурор складає відповідне клопотання до суду вже після того, як з'ясує думку потерпілого. Отже в цьому разі прокурор лише повторно окреслює позицію потерпілого, тим самим дублюючи її у двох різних документах (документ примирення підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілим та клопотання самого прокурора). Водночас ВСУ зазначає, що саме акт примирення є однією з підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності [2]. Тобто якщо потерпілий змінить свою думку та буде заперечувати проти звільнення, суд вправі проігнорувати таку зміну позиції потерпілого.

Особу можна звільнити від кримінальної відповідальності з передачею на поруки (ст. 47 КК України) за умови, що вона вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості. Підставою такого звільнення є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провини перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку, а також клопотання самого колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Отже в цьому випадку суд буде враховувати тяжкість злочину, особу потерпілого та можливість його виправлення шляхом передачі на поруки трудовому колективу. І першочергове значення тут буде мати саме клопотання колективу. Тобто позиція потерпілого буде відігравати лише допоміжну функцію і маловірогідним убачається те, щоб суд відмовив у клопотанні прокурора, керуючись лише незгодою з таким рішенням потерпілого.

Закон (ст. 48 КК України) передбачає звільнення від кримінальної відповідальності таку матеріально-правову підставу, як зміна обстановки, якою охоплюється: а) утрата діянням, скоєного особою, суспільної безпеки; б) утрата самою особою суспільної безпеки. Діяння може втратити суспільну безпеку внаслідок настання незалежно від волі або бажання винуватого певних подій та умов, які змінюють суспільно-економічну, політичну, соціальну ситуацію взагалі в державі, або в певній місцевості, у результаті чого змінюється і відношення до конкретного діяння [3, с. 565]. Особу можна визнати такою, яка перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину. У такому разі звільнення від кримінальної відповідальності – право, а не обов'язок суду, який вирішує це питання в порядку, передбаченому законодавством. Проте водночас при вирішенні цього питання суд має дійти висновку, що зміни, які потягли за собою втрату суспільної безпеки діяння чи самої особи, мають об'єктивний характер. Тобто суддя повинен керуватися не суб'єктивною думкою будь-кого з учасників кримінального провадження (у тому числі й потерпілого), а лише дійсними об'єктивними обставинами. Тобто роль потерпілого чітко не визначена, а його думка фактично не може вплинути на рішення судді.

Так само незрозуміло, яким саме чином думка потерпілого має вплинути на рішення судді при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності (ст. 49 КК України). У цьому випадку суд бере до уваги лише тяжкість вчиненого злочину, строк його вчинення та відсутність підстав для зупинення чи перерви перебігу давності. Звільнення у зв'язку з закінченням строку давності є обов'язковим [2], і аж ніяк не залежить від згоди чи незгоди потерпілого. Отже у цьому випадку суд ніяк не може враховувати позицію потерпілого. Тому можна зробити висновок, що за цієї підстави думка потерпілого, яка буде міститися у клопотанні прокурора при звільненні особи від кримінальної відповідальності, не буде відігравати суттєвої ролі.

Матеріально-правовими підставами звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру є, згідно з ст. 97 КК України, можливість його виправлення без застосування покарання. Така можливість виправлення встановлюється на основі матеріалів, які характеризують особу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, умови його життя та виховання [4]. І знову думка потерпілого з приводу звільнення неповнолітньої особи буде мати лише допоміжний характер. Ситуація, коли потерпілий обізнаний про умови життя та особливості виховання потерпілого, здається малоймовірною, проте навіть в такому випадку потерпілий буде особою зацікавленою, і суд, відповідно, не зможе прийняти об'єктивне рішення, керуючись саме позицією потерпілого.

Отже можна зазначити, що хоча законодавець зобов'язав і прокурора, і суддю з'ясувати думку потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності, позиція потерпілого здебільшого ніяк не може вплинути на остаточне рішення суду. Тобто в цьому випадку варто зазначити, що ці положення КПК України мають декларативний характер. Проте також необхідно наголосити, що з'ясування думки потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності в цілому є позитивним зрушенням на шляху до поліпшення процесуального статусу потерпілого. І хоча ще виникають питання щодо практичної реалізації права потерпілого впливати на процес ініціювання та розгляду питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, варто сподіватися, що в подальшому КПК України зазнає необхідних змін і позиція потерпілого в цьому питанні стане більш вагомюю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. (з наступ. змінами) станом на 22 листоп. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.

3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/d4fc48f97b141d29c325711600475ac3?OpenDocument>.

4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Борисов С. Б., Гавриш С. Б. та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація [4-те вид. допов.]. – Х. : ТОВ “Одіссей”, 2008. – 1208 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.